

ΑΝΗΤΟΣ, τεχνολογικός τμήμας για τον
Μ. Ανδρονικό
Θεσσαλονίκη 1986

Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

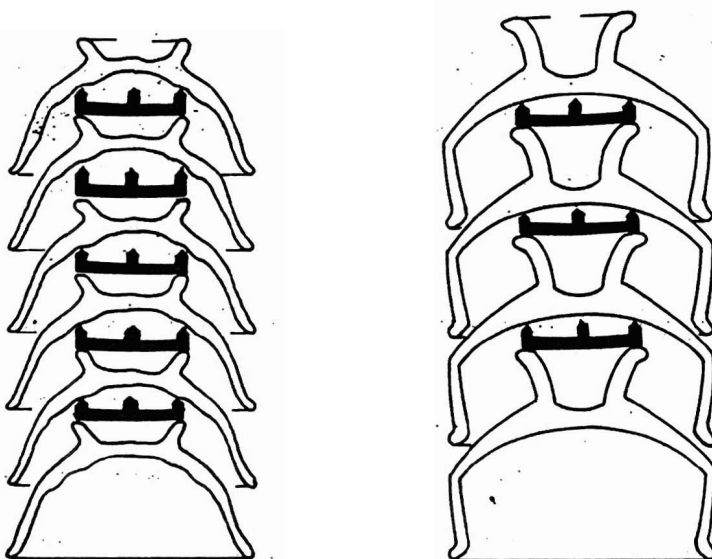
ΤΡΙΠΟΔΙΣΚΟΙ ΨΗΣΙΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Την ουσιαστική σημασία που έχουν τα θέματα τεχνολογίας στην κατανόηση της κεραμεικής συχνά υπεδείκνυε στα μαθήματά του ο τιμώμενος καθηγητής· θυμούμαι μάλιστα ότι μας είχε οδηγήσει στην Πολυτεχνική Σχολή για μια επίδειξη «ζώσας» κεραμεικής πάνω στον τροχό. Έκρινα λοιπόν, αρμόζουσα τη συμμετοχή μου στον τόμο αυτό μ' ένα σημείωμα σχετικό με την τεχνολογία της βυζαντινής εφυαλωμένης κεραμεικής και συγκεκριμένα για τους τριποδίσκους ψησίματος των βυζαντινών και μεταβυζαντινών αγγείων.

Το «στοίβαγμα» του καμινιού ή «καμινιάσματος» είναι ένα από τα πιο δύσκολα στάδια στην όλη πορεία παραγωγής των κεραμικών. Γι' αυτό και γίνεται πάντα αν όχι από τον επικεφαλής του εργαστηρίου τουλάχιστον από κάποιον πολύ έμπειρο τεχνίτη. Δύο διαφορετικοί και αλληλοσυγκρουόμενοι είναι οι στόχοι ενός καλού καμινιάσματος. Κύριο μέλημα είναι τα αγγεία να δέχονται από όλες τις μεριές ίση θερμότητα γιατί ο κίνδυνος για σπάσιμο ή στράβωμα είναι μεγάλος αν η φωτιά τα «κτυπά» ανόμοια. Το πρόβλημα γίνεται οξύτερο στην περίπτωση της εφυαλωμένης κεραμεικής, όπου παράμονεύει ένας ακόμα μεγαλύτερος κίνδυνος: το κόλλημα των εφυαλωμένων επιφανειών μεταξύ τους. Αυτό συμβαίνει καθώς η θερμοκρασία ανεβαίνει και η εφύαλση ρευστοποιείται κολλώντας αμετάκλητα όπου αγγίζει. Ο δεύτερος στόχος είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εκμετάλλευση του στενού χώρου του καμινιού δηλ. η τοποθέτηση μέσα σ' αυτό όσο το δυνατόν περισσότερων αγγείων.

Στη βυζαντινή κεραμική, λύση στο δύσκολο αυτό πρόβλημα δόθηκε όταν τα βυζαντινά καμινία υιοθέτησαν τη χρήση του «τριποδίσκου». Ο τριποδίσκος είναι ένα μικρό πήλινο κατασκεύασμα με τρία σκέλη που απολήγουν σε τρία μυτερά «ποδαράκια»· οι διαστάσεις του (άνοιγμα σκελών) κυμαίνεται ανάμεσα στα 4 και 7 εκ. Η παρεμβολή ανάμεσα στα αγγεία αυτών των μικρών αλλά θαυματουργών όπως αποδεικνύεται τριποδίσκων, επέτρεπε στον κεραμέα να στοιβάξει σε κατακόρυφες στήλες το ένα πάνω στο άλλο τα αγγεία χωρίς το φόβο να κολλήσουν μεταξύ τους οι εφυαλωμένες επιφάνειες. Επιπλέον ο καινούριος τρόπος καμινιάσματος διευκόλυνε την ελεύθερη κίνηση του πυρωμένου αέρα και της φωτιάς και έδινε τη δυνατότητα για πλήρη εκμετάλλευση του χώρου μέσα στο καμίνι.

Σταγόνες εφυάλωσης που παρατηρούνται συχνά στα χείλη των βυζαντινών αγγείων και αντίθετα η μη ύπαρξη συσσωρευμένης εφυάλωσης στον πυθμένα τους δείχνει πως τα αγγεία στοιβάζονταν ανάποδα μέσα στο καμίνι με τα χείλη δηλαδή κάτω και τη βάση πάνω. Αγγεία που καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του ψησίματος σαν αυτά που βρέθηκαν σε ανασκαφή στη Λάπηθο της Κυρήνειας στην Κύπρο¹, δείχνουν καλά τον τρόπο τοποθέτησης των τριποδίσκων ανάμεσα στα αγγεία. Η ράχη του τρίποδα ακουμπά άνετα στη στεφάνη της βάσης του κάτω αγγείου ενώ τα μυτερά άκρα του ανακρατούν το επόμενο αγγείο ακουμπώντας στην εφυαλωμένη εσωτερική επιφάνεια (Σχ: 1). Μοναδική απώλεια από τη χρήση: τρία μικρά σημαδάκια στον πυθμένα του αγγείου καθώς η απομάκρυνση των τριποδίσκων κατά το ξεκαμίνιασμα παρέσυρε μέρος της εφυάλωσης κολλημένο στα ποδαράκια του τριποδίσκου και άφηνε γυμνό τον πηλό.

Σχ. 1. Τρόπος τοποθέτησης των τριποδίσκων ανάμεσα στα αγγεία.

Είναι γενικά παραδεκτό πως η εισαγωγή του τριποδίσκου στο Βυζάντιο έγινε μέσω του Ισλαμικού κόσμου όπου η χρήση του εμφανίζεται ήδη από τον 9ο αι. Το Ισλάμ πάλι φαίνεται πως πήρε τη μέθοδο από τον μεγάλο δάσκαλο της εφυαλωμένης κεραμεικής, την Κίνα².

Ο Α.Η.Σ. Megaw παρουσιάζοντας τα λαμπρά αγγεία του «Ζεύξιππου» σημείωσε την πρώτη εμφάνιση της χρήσης του τριποδίσκου στη βυζαντινή κεραμεική. Επεσήμανε ότι στην ομάδα ΙΑ, που χαρακτηριστικό της έχει τον απλό

1. A. H. S. Megaw-R. E. Jones, Byzantine and Allied Pottery: A contribution by chemical analysis to problems of origin and distribution, BSA 78, 1983, 239.

2. Ch. H. Morgan, The Byzantine Pottery, Corinth XI (1942) 23.

εγχάρακτο διάκοσμο και την άχρωμη ή υποκίτρινη εφυάλωση, δεν παρατηρούνται ίχνη από τη χρήση τριποδίσκου. Αντίθετα στην ομάδα II, η οποία έχει διάκοσμο εμπλουτισμένο με καφεκίτρινο χρώμα και κατά τεκμήριο χρονολογικά ακολουθεί, η χρήση του τριποδίσκου είναι κανόνας. Η χρονολόγηση των δύο αυτών ομάδων γύρω στο 1200 έδωσε συνάμα και τη χρονολόγηση της εμφάνισης του τριποδίσκου³. Η διάδοση του τριποδίσκου υπήρξε γρήγορη. Μέσα στον επόμενο αιώνα η χρήση του γενικεύεται έτσι που μετά τον 13ο αι. να θεωρείται περίεργη η μη χρησιμοποίησή του και η ύπαρξη ή όχι των τριών μικρών αποτυπωμάτων του στον πυθμένα των εφυαλωμένων αγγείων ένα πρώτο terminus για τη χρονολόγησή τους.

4η 13^ο αι.

Οι τριποδίσκοι προσφέρουν άλλη μια υπηρεσία στην αρχαιολογική έρευνα και στη μελέτη της κεραμεικής: η ανεύρεσή τους επιβεβαιώνει ή δηλώνει την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμεικής στην περιοχή πληροφορία πολύτιμη στον εντοπισμό των κέντρων παραγωγής, θέμα που συγκέντρωνε και συγκεντρώνει πάντα το ενδιαφέρον των μελετητών. Ο μεγάλος αριθμός τριποδίσκων που βρέθηκε κατά καιρούς μέσα στη Θεσσαλονίκη επιβεβαίωσε την άποψη ότι η πόλη υπήρξε κατά την Παλαιολογία περίοδο κέντρο παραγωγής εφυαλωμένης κεραμεικής⁴. Ανεύρεση τριποδίσκων στον Τύρναβο της Θεσσαλίας επαλήθευσε επίσης πληροφορίες για την εκεί ύπαρξη κεραμικών κλιβάνων⁵. Τριποδίσκοι εξάλλου σε ανασκαφές των Αθηνών ενίσχυσαν τις ενδείξεις για εγχώρια μεταβυζαντινή κεραμική⁶, ενώ τριποδίσκοι από τις ανασκαφές στην Κόρινθο αποτέλεσαν ένδειξη ότι η ντόπια κεραμική παραγωγή συνεχίστηκε και μετά τον 13ο αι.⁷. Στην Κύπρο, ευρήματα τριποδίσκων στο χωριό Λέμπα της Πάφου συνέβαλαν στο συσχετισμό ενός πλούσιου κεραμικού συνόλου του 13ου και 14ου αι. με ντόπιο εργαστήριο ή εργαστήρια⁸. Τριποδίσκοι στη Χερσώνα υποστήριξαν πρόταση για ύπαρξη εγχώριας εφυαλωμένης κεραμεικής κατά τη βυζαντινή περίοδο⁹. Ανάλογο εύρημα σε ανασκαφή του Βελιγραδίου έκανε

3. A. H. S. Megaw, Zeuxippus Ware, BSA 63, 1968, 69 και 87. Του ίδιου, Byzantine Pottery. (4th-14th c.) στο World Ceramics (1968) 105.

4. Ch. Bakirtzis/D. Papanikola-Bakirtzis, De la céramique byzantine en glaçure à Thessalonique, Premier Symposium International «Bulgaria Pontica Medii Aevi» Nessèbre 1979, Byzantino-bulgaria XII, 1981, 429 εκ. 12. Megaw-Jones, ό.π. 243. D. Papanikola-Bakirtzis, The Palaeologan Glazed Pottery of Thessaloniki, Actes du IVème Colloque Serbo-grec: L'art de Thessalonique et des pays Balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle (1985) (τυπώνεται).

5. Εμμ. Καραμανώλης, Πήλινοι τρίποδες από τον Τύρναβο, Αρχαιολογία 2, 1982, 100-101. Γ. Γουργιώτης, Αρχαιολογία 3, 1982, 101. Του ίδιου, Ο Βυζαντινός Τύρναβος, Αρχαιολογία 8, 1983, 68.

6. Φ. Δ. Σταυρόπουλος, Ανασκαφάι ρωμαϊκής Αγοράς, ΑΔ 13, 1930-31, Παραρτ., 5. Fr. Waagé, The Roman and Byzantine Pottery, Hesperia 2, 1933, 328 εκ. 21. A. Frantz, Turkish Pottery from the Agora, Hesperia 11, 1942, 2. A. Kalogeropoulou, From the Techniques of Pottery, AAA III, 1970, 430-3 εκ. 3-4. Αγγ. Χαριτωνίδου, Μορφές μεταβυζαντινής κεραμεικής: Αθηναϊκά εργαστήρια, Αρχαιολογία 4, 1982, 64. Ανάλυση πηλού εφυαλωμένης κεραμεικής βυζαντινών χρόνων από την Αγορά έδωσε μάλλον αρνητικά αποτελέσματα ως προς μια «αττική» της προέλευση, πβ. Megaw-Jones, ό.π. 237.

7. Morgan, ό.π. 22 και 23 εκ. 17: h, c, n, o.

8. S. Hadjisavvas, An Archaeological Survey of Paphos, RepCypr 1977, 227. Megaw-Jones, ό.π. 240-242.

9. A. L. Jakobson, Keramika i Keramiceskoe proizvodstvo Svedniekovoy Tauriki (1979) 146-7.

δυνατή την απόδοση ομάδας πρωίμων μεταβυζαντινών αγγείων σε ντόπια παραγωγή¹⁰. Σε παρόμοια συμπεράσματα οδήγησε η εύρεση τριποδίσκων σε ανασκαφές στη Βάρνα¹¹, στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας και στην πρωτεύουσα του β' Βουλγαρικού κράτους, το Βέλικο Τίρνοβο¹². Για τους ίδιους λόγους η ανεύρεση τριποδίσκων σε διάφορες θέσεις στην Ιταλία υπήρξε πολύτιμη για τη μελέτη της ιταλικής κεραμικής¹³. Ο τριποδίσκος φαίνεται εισάγεται στην Ιταλία από τον Βυζαντινό κόσμο· ίσως μάλιστα πρέπει να συσχετισθεί με την εμφάνιση εκεί της εγχάρακτης τεχνικής στη διακόσμηση, στις αρχές του 14ου αι.¹⁴.

Τονίστηκε πως η κύρια χρήση του τριποδίσκου υπήρξε η διευκόλυνση του ψήσιματος των εφυαλωμένων αγγείων κατά το β' ψήσιμο. Φαίνεται όμως πως τα πλεονεκτήματα της χρήσης του στο στοίβαγμα των αγγείων και η μεγάλη εξοικονόμηση χώρου που πρόσφερε η μέθοδος αυτή, προκάλεσαν επέκταση της χρήσης του και στο α' ψήσιμο. Στο πρώτο ψήσιμο βέβαια δεν υπήρχε ο κίνδυνος του «κολλήματος» αλλά η χρήση του διευκόλυνε το άπλωμα της θερμότητας παντού και επομένως το ομοιόμορφο ψήσιμο. Έτσι παρατηρούμε σε ημιτελή (σκάρτα) αγγεία του α' ψήσιματος, που δεν έχουν δεχτεί ακόμα το στρώμα της εφυάλωσης, σημάδια από τριποδίσκο. Σε ένα τέτοιο ημιτελές αγγείο από τη Θεσσαλονίκη έχουμε ακόμα και τον τριποδίσκο κολλημένο για πάντα στη βάση του. Ίδια είναι επίσης η περίπτωση αγγείου από τη Λάπηθο (Πίν. 127.1-3). Επιπλέον διαπιστώνεται συχνά ότι τελειωμένα αγγεία φέρουν εκτός από τα τρία γνωστά αποτυπώματα, ακόμα άλλα τρία κάτω από την εφυάλωση, πράγμα που σημαίνει ότι έγιναν κατά τη διάρκεια του πρώτου ψήσιματος πριν δηλ. τα αγγεία δεχτούν την εφυάλωση και μπουν στο καμίνι για δεύτερη φορά. Υπάρχουν μάλιστα παραδείγματα όπως στο αγγείο αρ. ΒΚ 1071/1 από τη Θεσσαλονίκη, όπου τα αποτυπώματα από τη χρήση του τριποδίσκου κατά το α' ψήσιμο παρουσιάζονται «επώλωμένα» με επίχρισμα¹⁵.

10. M. Birtasevich, *Srednovekovne Keramika* (1970) 19-20 εικ. 70.

11. A. Kuzev, *Grărcănică za glazirana Keramika ot XVIIv vān Varna, BVara XII (XXVII)*, 1976, 131-136, πίν. II. Του ίδιου *Archeologičeski danni za proizvodstvo na sgrafito i dekorativna Keramika vān Varna prez XIII-XIV, BVara XI (XXVI)*, 1975, 156-7, πίν. III.

12. M. Dolmova, *Kam vaprosa za proizvodstvoto na sgrafito Keramika v Tarnovgrad (XIII-XIVv) Archeologija* 1985: 2, 10-20.

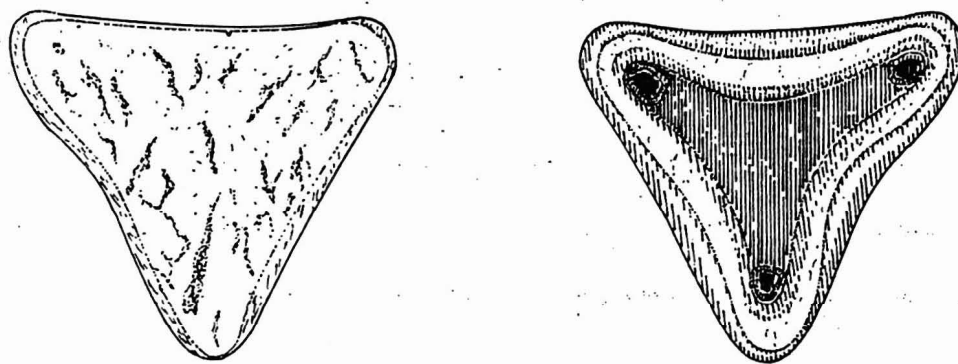
13. L. Conton, *Le antiche ceramiche Veneziane scoperte nella laguna*, επανέκδ. Venezia (α. χρ.) 92-93, εικ. σ. 91. V. Ferrari, *La ceramica graffita Ferrarese nei secoli XV-XVI* (1960) 139-141 εικ. 191-193. O. Mazzucato, *Documentazione sulla fabbrica per ceramiche scoperta in Via S. Mattia a Padova, Padusa VI*, 1970, 2 εικ. 8. *Ceramica dal XIV al XVII secolo a Montagnana Catalogo*, Montagnana, Iuglio 1974, αρ. 105. *Ceramica da XIII al XVII secolo da collezioni pubbliche e private in Este*, Ottobre-Novembre 1975, 43, 70. R. Francovich, *La ceramica medioevale a Siena e nella Toscana meridionale (secc. XIV-XV)* (1982) 247, 255, εικ. 227: fi10, 231: fo3.

14. Αναφορά για χρήση διαχωριστικών ανάμεσα στα εφυαλωμένα αγγεία κατά το ψήσιμο βρίσκουμε και στο γνωστό εγχειρίδιο κεραμικής του Cipriano Piccolpasso, *Litre libri dell'arte del vasaio*, επανέκδ. (1974).

15. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, *Εργαστήριο εφυαλωμένης κεραμικής στη Θεσσαλονίκη. Πρώτες παρατηρήσεις, Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη* (1983) 380, πίν. 1. Το αγγείο ΒΚ 1071/1 ανήκει στη συλλογή κεραμικών της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. Για το ψήσιμο των βυζαντινών αγγείων βλ. Morgan, ό.π. 21 κεξ.

Παρά τη φαινομενική τους ομοιότητα οι τριποδίσκοι παρουσιάζουν ουσιαστικές διαφορές, που επιτρέπουν την κατάταξή τους σε τύπους. Οι διαφορές συνίστανται στο διαφορετικό τρόπο κατασκευής τους. Στον α' τύπο ανήκουν τριποδίσκοι πλασμένοι στο χέρι· ο πηλός πλάθεται σε σχήμα αστεροειδές με τρεις ακτίνες-σκέλη των οποίων τα άκρα αναδιπλώνονται για να σχηματίσουν τα τρία αιχμηρά ποδαράκια. Στον τύπο αυτό ανήκουν π.χ. οι τριποδίσκοι των Κυπριακών εργαστηρίων (Λέμπας, Λαπήθου), οι τριποδίσκοι της Θεσσαλονίκης και μέρος των τριποδίσκων της Ιταλίας (Πίν. 128.1-2).

Στον β' τύπο ανήκουν τριποδίσκοι που γίνονται με τη βοήθεια μήτρας (Σχ. 2). Δύσκολα διακρίνονται οι τριποδίσκοι αυτοί από εκείνους του προηγούμενου τύπου γιατί έχουν όμοια μορφή. Γενικά όμως παρατηρούμε ότι οι τριποδίσκοι από καλούπι είναι πιο συμμετρικοί, πιο λεπτοπλασμένοι και περισσότερο πεπλατυσμένοι. Καμωμένοι με μήτρα φαίνεται να είναι τριποδίσκοι που βρέθηκαν στον Θεσσαλικό Τύρναβο, στις Σέρρες, στο Διδυμότειχο και στα Φέρραι του Νομού Έβρου¹⁶ (Πίν. 129.1). Μήτρες όμως τουλάχιστον μέχρι τώρα δεν έχουν επισημανθεί στις θέσεις αυτές. Αντίθετα, ευρήματα από Βέλιχο Τίρνοβο (Σχ. 2), Βάρνα και Πρεσθλάβα έχουν να επιδείξουν εκτός από τους τριποδίσκους και τις μήτρες κατασκευής τους¹⁷. Τέτοιοι τριποδίσκοι αναφέρεται επίσης ότι βρέθηκαν στην Ιταλία¹⁸.

Σχ. 2. Πήλινη μήτρα τριποδίσκου.

Στον τύπο γ' κατατάσσονται τροχήλατοι τριποδίσκοι. Κατασκευάζονταν πρώτα στο σχήμα μικροσκοπικής κούπας πάνω στον κεραμικό τροχό για να κοπούν στη συνέχεια ώστε να σχηματιστούν τα πόδια. Τέτοιοι τριποδίσκοι εντοπίστηκαν σε

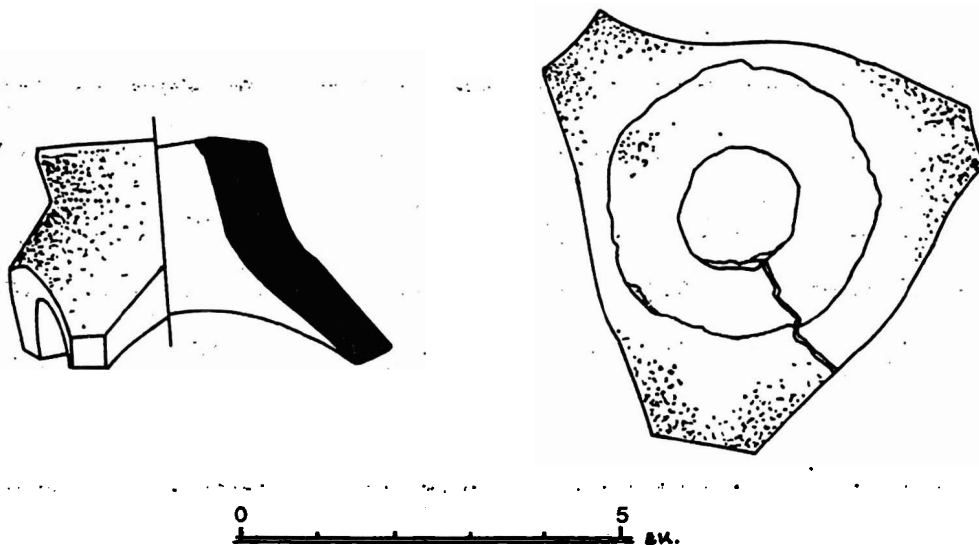
16. Γ. Γουργιώτης, Πήλινοι τρίποδες από τον Τύρναβο, ό.π. εικ. σ. 101. Ch. Bakirtzis, Didymoteichon: Un centre de céramique post-byzantine, BalkSt 21, 1980, εικ. 24, 25. ΑΔ 32, 1977, Μέρος Β' 2, 283-4.

17. M. Dolmova, ό.π. 11-14 εικ. 1-3. D. Dimitrov, Rabotilnica za trapezna Keramika γάν Varna, Bulletin de la Societé Archéologique à Varna XI, 1960, 114-5 εικ. 4. Παρόμοια μήτρα είδα το 1979 στο μουσείο της Πρεσθλάβας.

18. Conton, ό.π. 93. Ferrari, ό.π. 140.

ανασκαφές στο Βέλικο Τίρνοβο και στη Βάρνα¹⁹. Τελευταία, ανασκαφή στο χωριό Γρατινή της Θράκης (βυζ. Γρατσιανού), έφερε σε φως παρόμοιους τριποδίσκους (Πίν. 129.2, Σχ. 3)²⁰.

Οι τρεις τύποι τριποδίσκων που περιγράψαμε δεν φαίνεται να ανταποκρίνονται σε κλειστές γεωγραφικές περιοχές. Σε πολλές περιπτώσεις, στην ίδια θέση καταγράφηκαν περισσότεροι του ενός τύπου: π.χ. στη Γρατινή τροχήλατοι και χειροποίητοι, στο Βέλικο Τίρνοβο και Βάρνα τροχήλατοι και καμωμένοι στο καλούπι, στη Βενετία και Φερράρα χειροποίητοι και της μήτρας.

Σχ. 3. Τροχήλατος τριποδίσκος.

Πρόσφατο άρθρο με θέμα τη ντόπια εγχάρακτη κεραμική από το Βέλικο Τίρνοβο διαφοροποιεί χρονολογικά τους τριποδίσκους του β' και γ' τύπου. Στη συνέχεια παρατηρεί ότι εκ κατασκευής οι καμωμένοι με μήτρα τριποδίσκοι έχουν λεπτά άκρα και επομένως τα αποτυπώματα που αφήνουν είναι πολύ μικρά. Το αντίθετο συμβαίνει με τους τροχήλατους τριποδίσκους που αφήνουν μεγαλύτερα αποτυπώματα. Με βάση την παρατήρηση αυτή προτείνει αντίστοιχη χρονολόγηση των αγγείων δηλ. αυτών που φέρουν μικρά αποτυπώματα στον 13ο-14ο αι. και χρονολόγηση των αγγείων με τα μεγάλα αποτυπώματα μετά το β' μισό του 14ου²¹. Η απόλυτη εφαρμογή της πρακτικής αυτής φαίνεται παρακινδυνευμένη αν δεν συνοδεύεται και από άλλα στοιχεία. Χρονολογική κατάταξη τόσο μεταξύ των τύπων όσο και ανάμεσα σε τριποδίσκους του ίδιου τύπου φαίνεται ανέφικτη με τα σημερινά δεδομένα. Χρονολογήσιμα αγγεία που εξαιτίας ενός αποτυχημένου

19. M. Dolmova, ό.π. 14-16 εικ. 4. A. Kusev, ό.π. 156-7, πίν. 111.

20. ΑΔ 1979, Χρονικά (τυπώνεται).

21. M. Dolmova, ό.π. 10-20.

ψησίματος έμειναν κολλημένα στον διαχωριστικό τους τριποδίσκο αποτελούν μια καλή χρονολογική πηγή (Πίν. 130.1). Η συστηματική συλλογή τέτοιων πληροφοριών όπως και η συστηματική καταγραφή στοιχείων από στρωματογραφημένα ευρήματα ίσως δώσουν μελλοντικά λύση στο πολυσύνθετο αίτημα της χρονολόγησης των τριποδίσκων.

Εύλογη και πιθανή είναι η ερώτηση: από τι πηλό κατασκευάζονταν οι τριποδίσκοι; Μήπως κατασκευάζονταν από ειδικό ανθεκτικό πηλό μια και η χρήση τους μέσα στο καμίνι επαναλαμβανόταν; Ανάλυση του πηλού τριποδίσκων από τα εργαστήρια της Λέμπας, Λαπήθου, Θεσσαλονίκης και Διδυμοτείχου και ο συσχετισμός τους με τον πηλό των αγγείων, που υπήρξε η παραγωγή των εργαστηρίων αυτών, έδειξε ταυτότητα πηλού αγγείων και τριποδίσκων²².

Σε τριποδίσκους από το Διδυμότειχο, τα Φέρραι και τον Τύρναβο παρατηρήθηκαν παράξενα ανάγλυφα σχέδια-σύμβολα²³. Παρόμοια σχέδια βρέθηκαν επίσης σε τριποδίσκους από την Ιταλία²⁴. Σε τριποδίσκους μάλιστα από την Βενετία υπάρχουν και εγχάρακτα σχέδια²⁵. Η ερμηνεία τους μοιάζει προβληματική ειπώθηκε ότι πρόκειται για μαγικά αστρικά σύμβολα και αλλού υποστηρίχθηκε η γνώμη ότι δεν είναι παρά απλά διακοσμητικά μοτίβα²⁶. Πιο πιθανή φαίνεται η εξήγηση πως τα σύμβολα αυτά αντιπροσωπεύουν διαφορετικά μεγέθη τριποδίσκων, προορισμένων για το ψήσιμο αναλόγων ως προς το μέγεθος αγγείων και μαρτυρούν τυποποίηση της παραγωγής²⁷. Με βάση την ερμηνεία αυτή στο υλικό του Διδυμοτείχου διακρίναμε έξι σχέδια, που αντιστοιχούν σε έξι μεγέθη (Πίν. 130.2).

Η υιοθέτηση του τριποδίσκου οριοθετεί την εξέλιξη της βυζαντινής κεραμεικής γιατί επιτρέποντας τη μαζική παραγωγή αποτέλεσε επαναστατικό βήμα στην ανατροπή της ισχύουσας οικονομίας της εφυαλωμένης κεραμεικής παραγωγής. Η χρήση των τριποδίσκων επέζησε ως τα ύστερα μεταβυζαντινά χρόνια όπως δείχνουν τα ευρήματα από την Αθήνα και το Διδυμότειχο, όπου η προφορική παράδοση διέσωσε και το τοπικό όνομά τους: «αυροστιές»²⁸. Ο τριποδίσκος χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα ακόμη στην έντεχνη κεραμική του ηλεκτρικού καμινιού. Η μορφή του είναι τελειοποιημένη κι έχει συνήθως ποδαράκια από χρωμιονικελίνη. Κατά κανόνα ο σύγχρονος κεραμέας δεν τοποθετεί τον τριποδίσκο ανάμεσα στα αγγεία όπως ο βυζαντινός, αλλά τον χρησιμοποιεί σαν υποστήριγμα του αγγείου για να μη κολλήσει η εφυαλωμένη βάση του στο ράφι του καμινιού.

Καβάλα.

Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή

22. Megaw-Jones, ό.π. βλ. batch B, C, E, F.

23. Bakirtzis, ό.π. Γουργιώτης, ό.π.

24. Ferrari, ό.π. 141. εικ. 191.

25. Conton, ό.π. 93, εικ. σ. 91.

26. ό.π. 92-93. Εμμ. Καραμανώλης, ό.π.

27. Bakirtzis, ό.π. 151.

28. ό.π. Παραδοσιακή φαίνεται να είναι και η ονομασία «άστρα» που δίνει ο Μ. Δανός, Η τεχνική της κεραμεικής, Εθνικός Οργανισμός Ελληνικής Χειροτεχνίας (1962) 54, σχ. 31β.

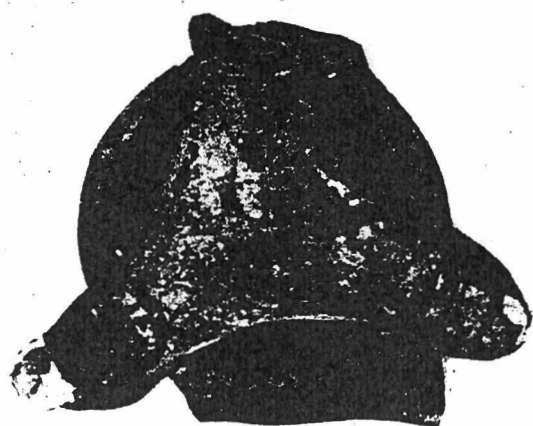
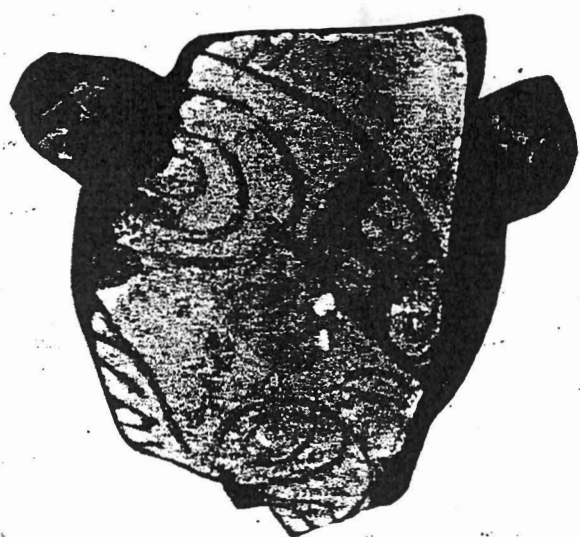
THE TRIPOD STILTS OF BYZANTINE AND POST-BYZANTINE POTTERY

The paper deals with the tripod stilts used in the firing process of Byzantine and Post-byzantine ceramics. The tripod-stilts are clay devices, triangular in shape, with three small pointed feet. They were placed in between glazed vessels to prevent their gluing together during firing. In this way it was possible for the potter to pack his vessels in vertical columns economising greatly on space in the kiln. This advantage caused an expansion in the use of the tripod-stilt in the first (biscuit) firing.

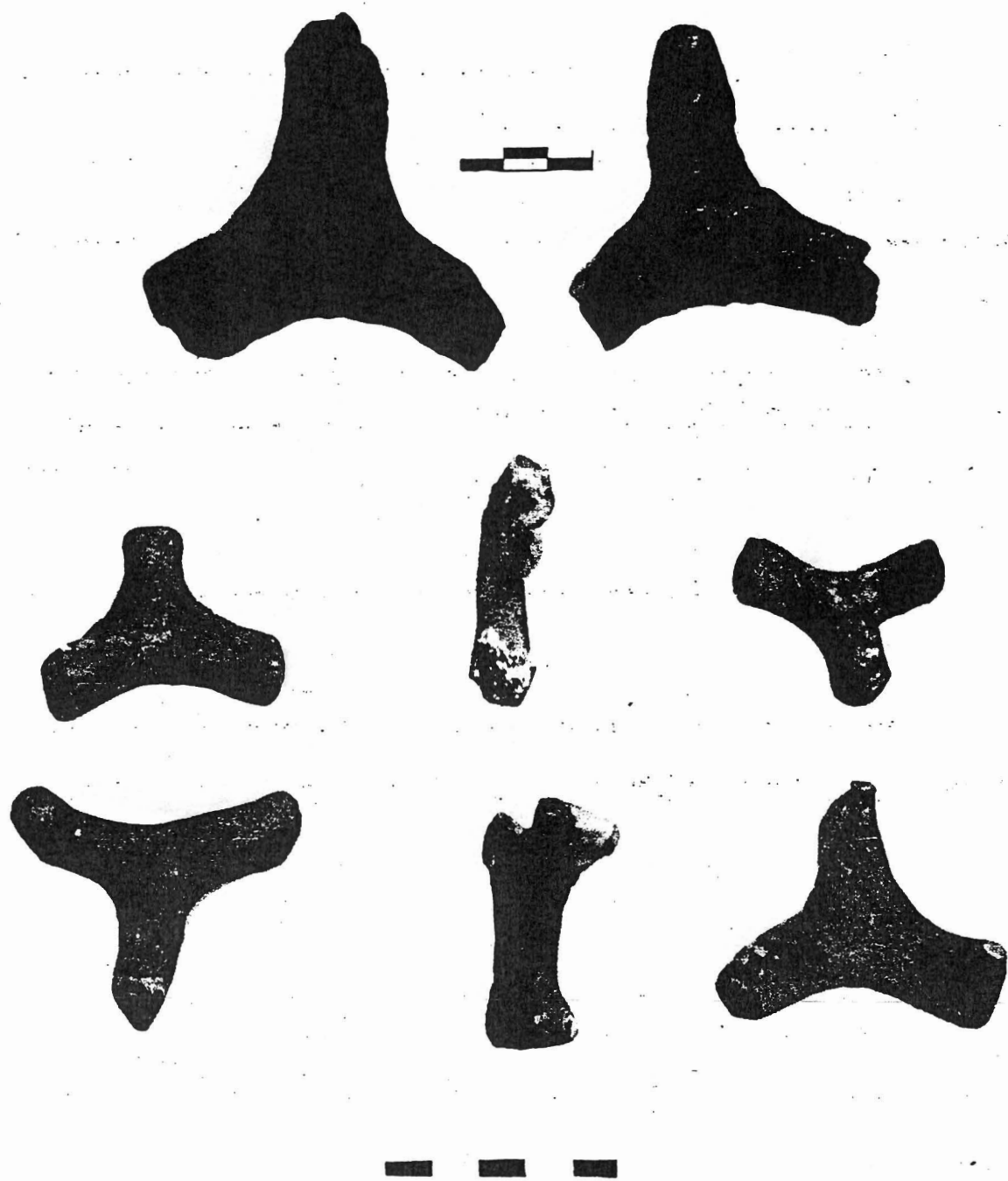
According to their manufacturing method the tripod stilts can be classified in three categories: 1) hand made, 2) moulded, 3) wheel made. Strange impressed or incised symbols on some of the tripod stilts seem to be distinguishing marks for various sizes of tripods used for the firing of corresponding vessels. The practice of firing the vessels separated by tripod stilts was introduced into Byzantium about 1200.

This technological innovation in the firing process of Byzantine workshops made mass production possible and affected the formation of Palaeologan and Post-byzantine pottery

D. PAPANIKOLA-BAKIRTZIS

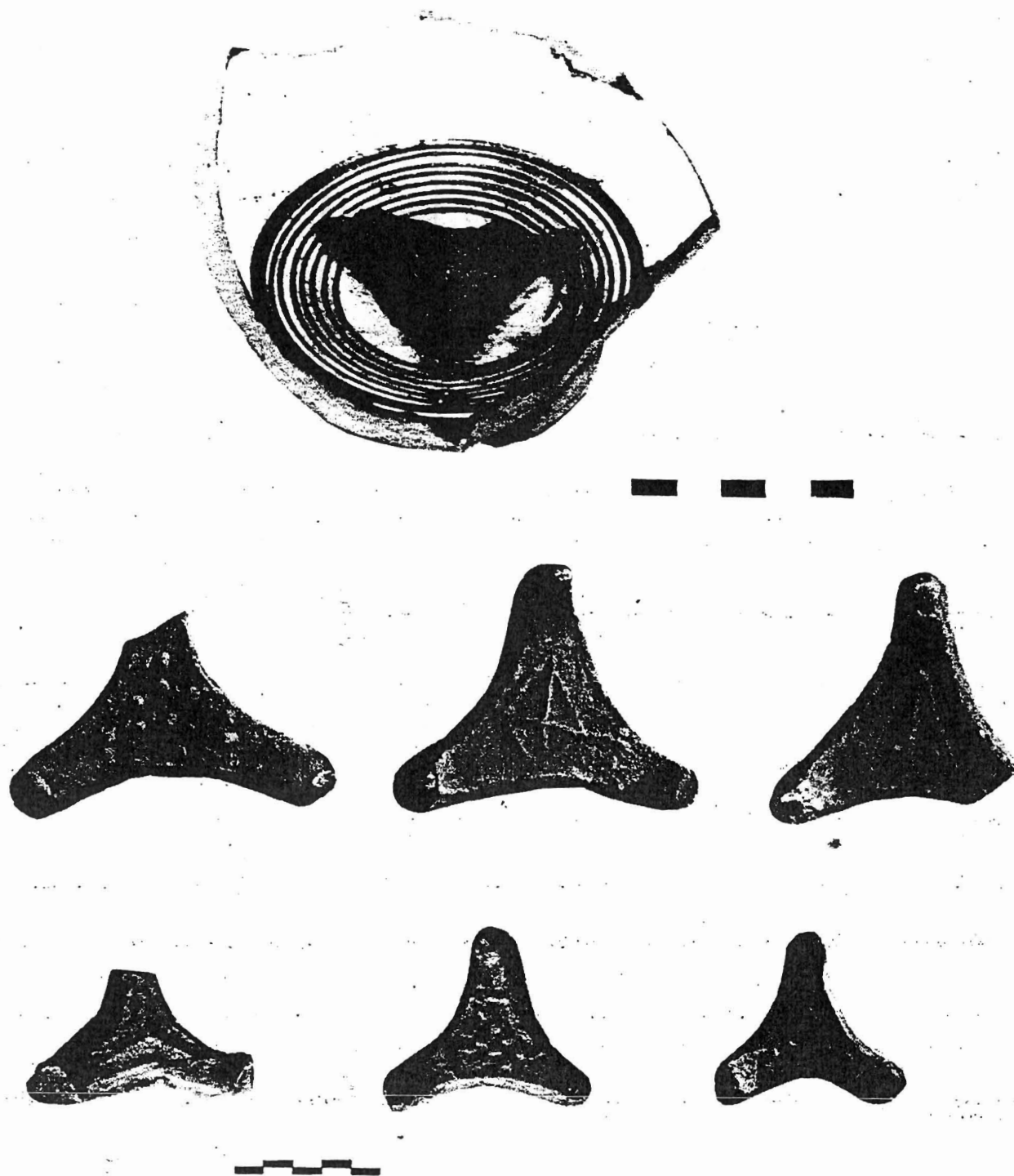
Τριποδίσκοι που κόλλησαν σε αγγεία κατά τη διάρκεια του α' ψησίματος. 1-2. Θεσσαλονίκη. 3. Λάπηθος.

Χειροποίητοι τριποδίσκοι. 1. Λέμπα. 2. Θεσσαλονίκη.

1. Τριποδίσκοι καμωμένοι με μήτρα. Σέρρες. 2. Οκτώ τροχήλατοι και ένας χειροποίητος. Γρατινή.

1. Σκάρτο αγγείο του 13ου αι. κολλημένο με τριποδίσκο. Θεσσαλονίκη. 2. Τριποδίσκοι με ανάγλυφα σύμβολα. Διδυμότειχο.